

Табличний метод: теорія й історія.

Частина II. Становлення і формування теоретичних засад табличного методу

У статті розглянуто історичні аспекти розвитку теорії та практичного використання табличного методу – одного із основних статистичних методів подання, узагальнення і аналізу статистичної інформації. Містяться критичні зауваження й методологічні узагальнення щодо наявних у статистичній літературі поглядів стосовно значення і ролі табличного методу в економіко-статистичних дослідженнях, визначення статистичної таблиці, класифікації статистичних таблиць.

Ключові слова: *табличний метод, статистична таблиця, основні елементи і види статистичних таблиць, підмет і присудок статистичної таблиці, проста статистична таблиця, групова статистична таблиця, комбінаційна статистична таблиця, класифікація статистичних таблиць.*

Значним повштовхом у становленні і застосуванні табличного методу в статистиці стала поява в першій половині XIX ст. славетних праць всесвітньо відомого бельгійського статистика А. Кетле (1796–1874). У своїх працях А. Кетле широко і вміло використовує табличний метод, переконливо показує можливості його застосування не лише для наглядного представлення результатів статистичного дослідження, а й для проведення самого дослідження, аналізу статистичних даних. Крім того, праці А. Кетле зробили помітний внесок у розвиток і використання табличного методу в статистиці. Поряд із такими найбільш відомими і широко застосовуваними в той час простими таблицями перелікового, хронологічного і територіального видів він уперше широко використовує групові таблиці, призначені для виявлення зв'язку між досліджуваними явищами, зокрема залежності кількості випадків божевілля від віку, чисельності обвинувачуваних у різних злочинах від віку тощо [1; 2].

Зазначимо також, що А. Кетле був першим, хто застосував своєрідний вид таблиць, які характеризують розподіл одиниць статистичної сукупності за значеннями будь-якої ознаки, коли кожному значенню або групі значень цієї ознаки відповідає деяке число одиниць досліджуваної сукупності. Наприклад, А. Кетле на основі даних медичних оглядів 5738 новобранців шотландської армії склав таблицю, яка характеризувала розподіл новобранців за об'ємом грудної клітки, і при цьому (що має велике значення) на основі формул теорії ймовірностей довів, що розподіл новобранців за об'ємом грудної клітки відповідає так званому закону нормального розподілу і графічно відображається кривою нормального розподілу [2, с. 43]. Такі прості таблиці, які містили розподіл одиниць статистичної сукупності за значеннями будь-якої ознаки, в подальшому отримали назву **варіаційних рядів** або **рядів розподілу**. З часом питанням побудови і аналізу варіаційних рядів, як їх називали спочатку, стали приділяти особливу увагу основоположники біометричної англійської школи статистики Ф. Гальтон (1822–1911) і К. Пірсон (1857–1936).

Поряд із нормальним розподілом, який вивчав А. Кетле, висувається положення про існування цілого ряду інших видів розподілів; поряд із середньою арифметичною, якою користувався А. Кетле, розробляється і застосовується ціла низка узагальнюючих статистичних характеристик рядів розподілу, таких як мода, медіана, показники варіації, асиметрії й есцесу, розвивається вчення про математичні прийоми вимірювання взаємозалежності явищ [3, с. 187–205]. Згодом побудова рядів розподілу, їхніх графіків, розрахунок узагальнюючих статистичних характеристик утвердилися в теорії статистики як початкова стадія опрацювання статистичної інформації. Водночас ці ряди стали основою подальшого більш докладного та більш ґрунтового всебічного розроблення та аналізу цієї інформації.

Слід зазначити, що в працях А. Кетле ще не розглядалися і навіть не ставилися теоретичні питання табличного методу, зокрема про його значення як ефективного засобу вивчення зв'язків між явищами, визначення сутності та ролі статистичних таблиць, розроблення правил складання статистичних таблиць.

Постановка і розроблення теоретичних питань табличного методу розпочалися з другої половини XIX ст. у працях німецьких теоретиків статистичної науки, зокрема професора Берлінського університету Адольфа Вагнера (1835–1917), директора Берлінського статистичного бюро професора Ернста Енгеля (1821–1896), професора Дерптського університету А. Ф. Етгінгена (1827–1905). Переклад праць цих авторів з доповненнями і зауваженнями зробив видатний російський теоретик статистики другої половини XIX ст., професор Петербурзького університету Ю. Е. Янсон [4]. У працях німецьких статистиків-теоретиків вперше знайшли відображення такі теоретичні питання табличного методу як сутність і призначення статистичних таблиць, їхні можливості та значення в аналізі статистичних даних.

Так, А. Вагнер, визначаючи цілі і задачі статистичних таблиць, писав: “Реєстрування, збирання,

класифікація та групування статистичних спостережень мають на меті, для полегшення пам'яті і спроможності людини до абстрактного мислення, представити фізичному і розумовому його оку систематично зібрані спостереження в більш наочному вигляді. Найкращий спосіб наочного зіставлення й групування спостережень надає таблиця. Таблиця не тільки полегшує можливість загального огляду, особливо числових даних, але в ній дуже легко виступає одноманітність навіть при огляді таблиці одним фізичним оком. Формальна практична перевірка також полегшується табличним зіставленням, тому що відхилення від одноманітності, що вражають око, найбільш чітко показані в таблиці” [4, с. 159]. Як бачимо, А. Вагнер указує на три завдання, які можна розв'язувати за допомогою статистичних таблиць: 1) вони дають змогу найбільш виразно, компактно і наочно викласти результати зведення і групування первинних статистичних даних; 2) дозволяють не тільки легко здійснювати загальний огляд наведених статистичних даних, а й їх порівняння; 3) дозволяють здійснювати контроль правильності і достовірності первинних статистичних даних. Однак, на думку А. Вагнера, головне значення статистичної таблиці полягає не у вищезгаданих завданнях, а “в тому, що, будучи правильно побудована, вона дає вираження функціонального відношення, що існує між статистичним об'єктом і впливами, що на нього діють”. Вагнер висуває на перший план аналітичне значення таблиці, і саме це складає основу вчення про табличний метод. Він вказує на значення групової таблиці як на засіб аналізу взаємозалежностей між явищами і намагається по'яснити, яким способом таблиця дозволяє встановлювати причинні залежності [4, с. 159–160].

Більш ясні міркування про статистичні таблиці як про засіб аналізу взаємозалежностей можна знайти в працях професора Е. Енгеля. Стверджуючи, що статистика повинна арифметично осягати і аналітично виражати взаємний причинний зв'язок і не обмежуватися “лише голим описом числових висновків, які слідує із таблиць” ... і “вказувати на наявні часові і місцеві розбіжності в числових даних і ретельно досліджувати їх імовірні причини”, Енгель дає таке визначення статистичної таблиці: “Таблиця може бути порівняна із зібранням функцій різного роду, причому дані, поміщені в першому стовпчику, відповідають величинам постійним (факторам), тоді як величини, поміщені в інших стовпчиках, розкладені за ознакою, позначеною в першому стовпчику, являють собою змінні залежні. Вони сутність функцій перших” [4, с. 227, 230].

Професор А. Еттінген, доповнюючи і уточнюючи дане Е. Енгелем визначення статистичної таблиці, пише: “Таке визначення поняття і мети таблиці цілком відповідає задачі аналітичної роботи, оскільки групування статистичного мате-

ріалу в таблицях не має іншої мети крім тої, щоб у визначеному порядку, наочно й у цифрах представити спостережливому оку дослідника міру тих змін і тих правильностей, що спостерігаються в явищі”. Продовжуючи розкривати аналітичне значення таблиці, він зазначає, що “для основних статистичних обчислень таблицю треба визнати неминучою, оскільки тільки вона одна допускає точне визначення і точне вимірювання як просторових, так і часових відмінностей...” [4, с. 232].

А. Еттінген висловлює також думку, що статистичні таблиці можуть служити засобом контролю повноти і достовірності статистичних даних: “Таблиця унеможливує дурниці кон'юнктурної статистики або, принаймні, відразу ж дає можливість виявити їх. Оманний доказ за допомогою круглих великих чисел негайно ж перетворюється в ніщо перед точністю і розсудливою ясністю таких табличних зображень, у яких солідні офіційні і документовані дані оброблені за правилами добротної аналітики і обчисленні таким чином, що легко можуть бути перевірені кожним” [4, с. 232].

Також інший знаний німецький теоретик статистики, професор Мюнхенського університету Георг Майр (1841–1925) у праці “Закономірність суспільного життя”, що вийшла в 1877р. (російський переклад 1884р. [5]), дає таке визначення статистичної таблиці: “Статистична таблиця являє собою розчленоване зведення чисел, що виражають явища громадського життя, які спостерігалися” [5, с. 42]. Очевидно, що таке визначення статистичної таблиці не виражає її сутність і не дозволяє відокремити її від будь-якої таблиці взагалі, а головне, воно не може бути основою для класифікації статистичних таблиць.

Відсутність принципової основи для класифікації статистичних таблиць у сформульованому Г. Майром визначенні статистичної таблиці спонукала його взяти для їх класифікації таку формальну ознаку як форма вираження чисел, що вносяться в таблицю, – абсолютні і відносні величини. “Зібраний матеріал заноситься в статистичні таблиці спершу в абсолютних числах. Цей наданий у табличній формі чисельний матеріал також потім підлягає подальшому рахунковому опрацюванню, головна мета якого – отримати так зване відносне число. Можна було б називати таблиці з числами першого роду *примарними*, або *простими*, а таблиці з числами другого роду – *секундарними* або *похідними*. Таблиця, що показує, наприклад, число жителів держави за провінціями і за віросповіданнями, буде примарною. А якщо в наступній таблиці подані не абсолютні числа жителів, що належать до різних віросповідань, а відсоткові частки населення, що належать до кожного віросповідання, то ця буде таблиця буде секундарною. ... Якщо багато якісних різновидностей зображуються спільно в одній таблиці, то утворюється

складна (курсив – Г. М.) статистична таблиця. Така, наприклад, таблиця, що подає розподіл народонаселення за статтю, станом і віросповіданням, без розрахунків будь-яких співвідношень між числами, що виражають ці три ознаки” [5, с. 41–42].

Отже, запропоноване професором Майром визначення статистичної таблиці має суто формальний характер, воно не має ясного і чіткого формулювання і не створює принципову основу для належної класифікації статистичних таблиць.

Підсумовуючи аналіз праць німецьких статистиків-теоретиків, можна зазначити, що вони висвітлювали лише окремі теоретичні питання табличного методу. Зокрема, ними вперше були поставлені і розглянуті питання про необхідність і значення статистичних таблиць як особливого методу числового вираження і аналізу соціально-економічних явищ, наголошено на важливості застосування таких таблиць для вивчення взаємозв'язку між цими явищами. Позитивним моментом є і те, що в їхніх працях було визначено певне коло питань, актуальних для подальшого теоретичного обґрунтування табличного методу, зокрема питання про визначення статистичної таблиці та класифікацію статистичних таблиць і зроблено перші спроби їх розв'язання.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практичного застосування табличного методу в економіко-статистичних дослідженнях зробили представники так званої земської статистики, яка виникла в Росії після реформи 1861р. і не мала собі подібних в інших країнах. Основним методом, який застосовувався для опрацювання зібраного в результаті земських обстежень надзвичайно багатого і обширного статистичного матеріалу, що детально висвітлював стан селянства Російської імперії в останні десятиріччя XIX ст. і в перші десятиріччя XX ст., став метод групувань селянських дворів як у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (община, поселення, волость, уїзд, губернія), так і за різними соціально-економічними ознаками-факторами. Головним способом викладу зведених і згрупованих даних були статистичні таблиці різного виду і змісту, які публікувалися в місцевих (губернських) земських виданнях – “збірниках”, “матеріалах”, “підсумках”.

Характерною особливістю табличного опрацювання статистичного матеріалу земськими статистиками була строкатість, а відтак відсутність порівняності, надмірна деталізація таблиці, що приводило до складання дуже великих таблиць, які містили більш сотні граф.

Відомий знавець земської статистики М. Суханов (1882–1940), зазначав, що “земська статистика відрізняється зайвою роздробленістю ... способами розроблення, які часто взагалі не зумовлені місцевими особливостями, неоднорідне ... розроблення даних у межах однієї і тієї самої губернії є

досить звичайним і навряд чи завжди виправданим явищем” [6, с. 178–179].

Земські статистики на перших порах широко застосовували групові таблиці, за допомогою яких селянські господарства розподілялися на типи і вивчалися визначальні їх фактори. Головними визначальними ознаками, на основі яких виділялися типи селянських господарств були: розмір землеволодіння (надільна земля), число голів робочої худоби, робочий склад селянської сім'ї (число дорослих робітників і робітниць), розмір посівної площі тощо.

Перші групові таблиці земських статистиків були дуже прості за побудовою, не містили статистичного опису виділених груп, здебільшого обмежувалися наведенням абсолютних і відносних величин.

Слід також зазначити, що складені за однією, хоча і важливою ознакою-фактором групові таблиці мали суттєві недоліки. По-перше, в основі різних групових таблиць було покладено один фактор, чого явно замало для виявлення різних соціально-економічних типів селянських господарств, бо для цього потрібно брати декілька суттєвих ознак у їх сполученні, комбінації. По-друге, внаслідок відокремлення окремих ознак від інших у різних групових таблицях неможливо було виявити зміну результативної ознаки залежно не від однієї ознаки, а від їх сполучення.

Така нова і дуже слушна постановка питання виявлення типів селянських господарств за декількома ознаками-факторами в їх комбінації і його вдале вирішення за допомогою побудови “комбінаційних” таблиць є заслугою чернігівських земських статистиків і насамперед О. П. Шлікевича (1849–1909), якого по праву вважають винахідником комбінаційних таблиць.

Комбінаційну таблицю, яка давала можливість характеризувати селянські двори на основі сполучення декількох ознак за принципом послідовного утворення груп і підгруп, вперше було побудовано в 1882р. за матеріалами подвірного обстеження Козелецького повіту Чернігівської губернії, причому в розробку було включено тільки його чорноземний район, у межах якого було відібрано 20 селищ, а в них – тільки три стани селян: козаки, державні селяни і колишні поміщицькі селяни; усього було відібрано 8717 дворів із населенням близько 47,5 тис. осіб.

Комбінаційна таблиця, побудована О. Шлікевичем і названа “Сполучення окремих господарських елементів у чорноземному районі (8717 дворів) (землі, худоби, робоча сила)” містила 600 підгруп, які, на його думку, мали представляти 600 “типів” селянських дворів. Кожний такий виділений “тип” характеризувався за 19 ознаками, зокрема такими: кількість дворів; загальна кількість душ обох статей; загальна кількість землі

(власної, надільної й орендованої, а також за видами угідь); загальна чисельність худоби (за видами); способи оброблення землі” [7, с. 1–156].

Слід зазначити, що вперше ідею побудови комбінаційної таблиці було висловлено київським професором М. І. Зібєром (1844–1888) у роботі “Досвід програми для збирання статистико-економічних відомостей”, виданій Південно-західним відділом Російського географічного товариства в 1875 р. М. Зібєр запропонував ознаки соціальних явищ вивчати не кожен окремо, а так, щоб систематично з’ясувалися найрізноманітніші сполучення різних ознак [8, с. 3–4].

Однак М. Зібєр не надав ідеї комбінаційної таблиці завершеної форми, не дав їй обґрунтування, а головне, його ідея до 1882 р. не втілювалася в статистичній практиці. Тому пріоритет у створенні комбінаційної таблиці по праву належить О. Шлікевичу.

Теоретичне обґрунтування комбінаційної таблиці О. Шлікевич дав тільки в 1890 р. у статті “Що дають і що можуть дати подвірні переписи?”. У цій статті він зазначає, що “вимірювання особливостей двору однією ознакою і самими статистиками незабаром виявилось не зовсім точним. Знаючи, що двору властиві не одна, а багато важливих ознак: земля, робоча сила та ін., вони вирішили послідовно розрізняти двори: спочатку за землею, потім за робочою силою чоловіків, потім за мертвим інвентарем, потім за способом користування землею і, нарешті, за розмірами цього користування (“посівна площа” у таврійських статистиків) ... Статистик був задоволений; йому здавалося, що з матеріалу опису витягнуто усе що можна. Не варто дивуватися тому, що в усіх без винятку статистиків, зайнятих накопиченням подвірних даних, “групування” зустрічають незаперечно схвалення. Їх так глибоко шанують, що саму гідність статистичної праці готові оцінювати числом групувань. Дати зайве групування, яке ще не запроваджене в статистичний побут, вважається позитивною заслугою. Але всі групування, поодинокі і разом узяті, результат багатьох аналітичних операцій статистика, не дають нам ані складу окремих дворів, ані навіть їх однотипових категорій” [9, с. 16–17]. Виходячи з цього він пише: “Переконавшись, що матеріал подвірного описування в руках статистиків значно знецінюється, і бажання уберегти його для користування майбутніми дослідниками спонукали мене запропонувати до уваги статистиків таблицю сполучень (комбінаційну).

Основна ідея таблиці полягає в розподілі всіх обстежених дворів за *типами* (курсив О. Ш.) їх елементарного складу. Для цього в якості причини об’єднання дворів у групи потрібно брати однаково належність кожного з них за всіма ознаками: земля, худоба, робоча сила та ін.” [9, с. 18].

О. Шлікевич сформулював такі три завдання комбінаційних таблиць:

1. *З’ясувати взаємний зв’язок основних елементів.*

2. *Визначити причинність різних виявів життя селянського двору.*

3. *Загальний результат дій усіх причин поділити на ряд окремих результатів* [9, с. 19–24].

У статті [9] О. Шлікевич зупинився на питанні вибору території, для якої складалася комбінаційні таблиці. Він думав, що складати комбінаційні таблиці необхідно за однорідними районами через те, що в різних за особливостями районах будуть неоднорідними за якістю і самі елементи селянського господарства. Він не пояснює, яким способом варто утворювати однорідні райони при складанні комбінаційних таблиць, а тільки зазначає: “Встановлення таких районів можливо або за допомогою центральної статистичної установи, або сукупними зусиллями самих земських статистиків. Райони ці можуть бути досить великими, за подробицями ганятися особливої потреби немає, а для їх обмежування досить вже і наявних тепер у нас даних” [9, с. 28].

Слід зазначити, що в більшості випадків комбінаційні таблиці складалася за цілими повітами без поділу на райони, “але в жодному зі збірників, які містять комбінаційні таблиці, не наведено обґрунтування зведення за повітами. У тих випадках, коли комбінаційні таблиці складалася за районами, райони здебільшого були утворені за природно-історичними і, насамперед, навіть ґрунтовими умовами ... У 80-х роках XIX ст. при складанні комбінаційних таблиць іноді повіти розбивалися за економічними районами: суто землеробський, кустарний, із переважанням відхожих промислів і т. ін.” [10, с. 391].

Одним із найважливіших методологічних питань побудови комбінаційних таблиць є вибір ознак для їх побудови. О. Шлікевич вважав, що необхідно розрізняти основні ознаки, фактори (елементи селянського двору) і похідні (загальні властивості двору), причому потрібно брати їх усі враховуючи їх значення і роль для побудови та аналізу комбінаційної таблиці. На жаль, у нього немає чіткого визначення того, що варто розуміти під терміном “основний” і “похідний” [9, с. 30–32].

Відомий економіст В. П. Воронцов (1847–1918), завзято пропагуючи застосування комбінаційних таблиць для вивчення явищ селянського господарства, пропонував статистикам не обмежуватися загальнопоширеними тоді ознаками, а розширювати таблиці, вводячи нові й нові ознаки. Він рекомендував статистикам, поклавши в основу групування насамперед такі ознаки, що відіграють роль безумовної причини (наділи, робочий склад сім’ї, робоча худоба і т. ін.), потім вводити і такі, зв’язок яких з іншими недостатньо зрозумілий, які, можливо, не входять у загальний ланцюг, але все-таки є її наслідками, перебувають у відомій за-

лежності з іншими явищами, наприклад, письменність, кредит і т. ін. [11, с. 166].

Що стосується утворення груп при побудові комбінаційних групувань, тобто величини інтервалів за кожною ознакою, то при складанні першої комбінаційної таблиці вони утворювалися так, аби надати групам господарського характеру, а не включати їх до суто арифметичних границь. Тому в основу утворення груп за розміром землеволодіння було покладено економічну важливість землеволодіння. З погляду на те, що значення землеволодіння не пропорційне його розміру, було прийнято нерівні інтервали.

Слід зазначити, що поряд з утворенням груп з урахуванням економічної важливості в статистичній літературі були вказівки на необхідність утворення дрібних груп. О. Шлікевич зауважував, що чим більш важливим є економічне значення певної ознаки, тим більше потрібно відводити їй місця в комбінаційній таблиці, тим більш дрібними повинні бути інтервали. Тому розподіл землеволодіння і капіталу на малу кількість категорій, на думку О. Шлікевича, буде завжди "безсумнівним погіршенням таблиці, оскільки в результаті утвориться дуже значна різномірність типів" [9, с. 41–42].

Комбінаційні таблиці незабаром стали поширюватися у практиці земської статистики. У 1884р. вони були застосовані при розробленні даних подвірного перепису в Таврійській губернії, у 1885р. – у Воронежській і Саратовській губерніях, у 1886р. – в Орловській і Новгородській, у 1888р. – у Пермській. За підрахунками відомого знавця земської статистики М. А. Свавицького (1873–1923), до кінця 80-х років вже було складено 51 комбінаційних таблиць з даними про двори і кожен повіт губернії і в цілому для губернії [10, с. 468–469].

"Однак, – як зазначає М. Свавицький, – у всіх цих роботах увагу було звернено тільки на вивчення впливу окремих чинників селянського господарства на різні його сторони, найчастіше на розмір оренди, посевної площі і склад сім'ї. Для вирішення іншого завдання комбінаційних таблиць – для характеристики типів селянських господарств – комбінаційні таблиці не були використані. Тільки в Шлікевича зроблено спробу побудови типів селянських господарств на підставі даних комбінаційних таблиць" [10, с. 404–405].

Однак задачу виділення і вивчення економічних типів селянського господарства фактично не було вирішено. У земських комбінаційних таблицях, складених до 90-х років XIX ст., число "типів" селянських дворів доходило до багатьох сотень – 600 у О. Шлікевича. Не дивно, що в багатьох комбінаційних таблицях рядки для багатьох "типів" виявлялися без цифрових даних, "пустими". Десятки інших "типів" були представлені настільки невеликим числом дворів, що було ризиковано мати

скільки-небудь надійні судження про такі "типи" дворів.

Безсумнівно, що О. Шлікевич та інші земські статистики приймали кожний із десятків і сотень формально утворених у їхніх комбінаційних таблицях "типів" за деякий дійсний, особливий економічний тип селянських господарств, і питання зводилося до вивчення лише кількісних розходжень в ознаках різних "типів". Як справедливо писав О. А. Кауфман: "У прагненні до деталізації, до комбінування ознак створювалися таблиці з багатьма сотнями і навіть тисячами граф, де матеріал розпорошувався аж до цілковитої втрати статистичного значення, і які, саме через їхню надмірну детальність, що надається в переважній частині матеріалу, ніколи і ніким не використовувалися. Розподіл ознак за варіантами скрізь страждав недостатньо продуманістю, а іноді цілком не відповідав дійсному змісту явищ, що характеризуються цифрами" [12, с. 80].

Важливим фактором, що сприяв вираженню колективної думки земських статистиків щодо розроблення проблем статистичної методології взагалі і до табличного методу зокрема, стали наради та з'їзди земських статистиків, які регулярно відбувалися з другої половини 80-х років XIX ст. за участю представників академічної статистики. Їх натхненниками й організаторами були Вільне економічне товариство, засноване в 1765р., Статистичне відділення Московського юридичного товариства, створене в 1882р.

У постанові, прийнятій статистичним відділенням Московського юридичного товариства на основі результатів роботи комісії, спеціально створеної в січні – лютому 1887р., було зазначено: "Зважаючи на те значення, яке має для практичних цілей земства визначення найбільш важливих економічних чинників, що впливають на становище населення досліджуваних місцевостей, вважається за *дуже потрібне* складання і публікація комбінаційних таблиць. Комбінаційний підрахунок, що здійснюється при складанні зазначених таблиць, служитиме засобом і для перевірки даних. *Бажано*, щоб комбінаційні таблиці склалися не тільки за повітами, а й за однорідними районами" [13, с. 5].

На нараді статистиків, яка була скликана в 1900р. Вільним економічним товариством, вперше спеціальною підкомісією з питань розроблення матеріалів подвірних переписів було детально розглянуто питання про застосування групових і комбінаційних групувань для вивчення економічних та соціальних процесів на селі. Цією комісією вперше було дано чітке визначення двох основних задач групових і комбінаційних таблиць: "а) з'ясування значень окремих умов або чинників у житті селянського двору, за більшої або меншої рівності інших умов" – *аналітична задача*; "б) з'ясування історично сформованої до цього моменту диферен-

ціації селянських господарств на типи і групи в даній місцевості” – *типологічна задача*.

Внаслідок розмаїтості думок спеціальна підкомісія не винесла конкретних рекомендацій щодо прийомів складання групових і комбінаційних таблиць. Вона висловила тільки побажання, що при розв’язанні “обох задач не можуть і не повинні створюватися будь-які загальні й апріорні схеми групування”, необхідно застосування “... різноманітних способів групувань господарств за різним сполученням ознак” [14, с. 53].

У грудні 1901 р. – січні 1902 р. те ж саме питання широко обговорювалося в підсекції статистики XI з’їзду природознавців та лікарів. Зазначимо, що “підсекції статистиків” на з’їздах природознавців

та лікарів (з IX по XIII з’їзд, з 1894 по 1913 р.) були в Російській імперії фактично з’їздами найвищих російських статистиків, здебільшого земських.

Підсумовуючи досягнення земської статистики стасовно розроблення теоретичних проблем табличного методу, О. Кауфман писав: “... колективна думка земських статистиків невпинно працювала над створенням того, що можна назвати, у повному сенсі, *теорією* табличного опрацювання матеріалу, зокрема теорією групових і комбінаційних таблиць. *Готової теорії* вона не створила, але безсумнівно дала багато елементів, як критичних, так і позитивних, для побудови такої теорії” (курсив – О.К.) [12, с. 81].

Список використаних джерел

1. Кетле А. Социальная физика или опыт исследования о развитии человеческих способностей / А. Кетле. – Т. 1. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1911. – 336 с.
2. Кетле А. Социальная физика или опыт исследования о развитии человеческих способностей / А. Кетле. – Т. 2. – К. : Типография И. И. Чоколова, 1913. – 360 с.
3. Кетле А. Человек и развитие его способностей или опыт общественной физики / А. Кетле. – Т. 1. – СПб., 1865. – I – XII + 228 с.
4. Чекоговський Е. В. Історія статистичної науки : навч. посіб. / Е. В. Чекоговський. – К. : Знання, 2011. – 495 с. – (Вища освіта ХХІ століття)
5. История и теория статистики в монографиях Вагнера, Рюмелина, Эттингена и Швабе / пер. с нем. ; под ред. и с доп. проф. Ю. Янсона. – СПб. : 1879. – 267 с.
6. Майр Г. Законосообразность в общественной жизни. Общая теория статистики. Статистика народонаселения. Нравственная статистика / Г. Майер ; пер. с нем. Н. Романова. – Тамбов : Скоропечатная Губернской земской управы, 1884. – 337 с. : картограмма и диаграммы.
7. Суханов Н. К. К вопросу об эволюции сельского хозяйства. Социальные отношения в крестьянском хозяйстве России / Н. К. Суханов. – М. : Товарищество Типографии А. И. Мамонтова, 1909. – 414 с.
8. Материалы для оценки земельных угодий, собранные Черниговским статистическим отделением при губернской земской управе. Т. 5. Козелецкий уезд. Подворная опись. – Чернигов, Земская и Губернская типография, 1882. – С. I – IX + 231.
9. Зибер Н. И. Опыт программы для собирания статистико-экономических сведений / Н. И. Зибер. – К. : Тип. М. П. Фрица, 1875. – 32 с.
10. Шликевич А. П. Что дают и что могут дать подворные переписи / А. П. Шликевич // Земский сборник Черниговской губернии. – 1890. – № 3–4. – С. 9–62.
11. Свавицкий Н. А. Комбинационные таблицы как прием изучения типов и факторов крестьянского хозяйства в земских подворных переписях / Н. А. Свавицкий // Памяти Николая Алексеевича Каблукова : сб. статей по статистике. – Т. 1. – М. : Издание ЦСУ СССР, 1925. – С. 373–474.
12. Воронцов В. В. Земская статистика / В. В. Воронцов // Русская мысль. – 1888. – Кн. 6. – С. 150–180.
13. Кауфман А. А. Статистическая наука в России. Теория и методология. 1806–1917. Историко-критический очерк / А. А. Кауфман. – М. : Издание Центрального статистического управления, 1922. – 218 с.
14. Протоколы заседаний статистического отделения московского юридического общества за январь–февраль 1887 г. – М., 1887. – С. 1–32.
15. Заключение Подкомиссии по вопросу о разработке материалов подворных переписей (Групповые и комбинационные таблицы) / Труды комиссии по вопросам земской статистики (Заседания с 15 по 22 февраля 1900 г.). Статистическая Комиссия при III отд. Вольного-экономического общества. – С.-Петербург, 1901, С. 52–63.